

BO NILSSON

Om offentliga toaletter

Äckel som kulturell logik och distansering som strategi

Introduktion

Offentliga toaletter är ett omdiskuterat fenomen. I svenska medier framgår att mycket kritik riktas mot den här typen av inrättningar. Förutom att det påstås att offentliga toaletter är dåligt underhållna, utsätts för skadegörelse och utgör tillhåll för kriminella, så hävdas att de är vidriga och frånstötande. Skribenter berättar om skräckfyllda upplevelser på offentliga toaletter, vars golv, väggar, tvättställ och toalettstolar har varit täckta av lämningar från tidigare besökare. Offentliga toaletter förknippas således med någonting mycket äckligt.

Den här texten handlar om vad äckel betyder för hur människor tänker om och agerar på toaletter. Det övergripande syftet är att kartlägga och analysera de betydelser som tillskrivs toaletter, i första hand offentliga, men också semioffentliga varianter. (Semioffentliga är toaletter som är publikt tillgängliga under vissa villkor, till exempel för gäster på en restaurang). Ett mer specifikt syfte är

att utreda hur äckel, som föreställning och förmedlad känsla, organiserar dessa betydelser och människors toalettpraktiker.

Tidigare forskning

Äckel (disgust) är ett väl utforskat ämne som har intresserat såväl psykologer som biologer, filosofer och antropologer. En återkommande referens i texter om äckel, avsmak och smuts är Mary Douglas (2002). En av Douglas centrala teser är att smuts utgör ”matter out of place”, det vill säga en företeelse som uppfattas som självklar på en viss plats, kan framstå som obehaglig, hotfull eller äcklig på en annan plats. Det finns således sociala och kulturella variationer när det gäller vad som uppfattas som äckligt (Kelly 2011), och detta täcker in allt från konkreta fysiska objekt till det sociala och abstrakta. Smuts kan vidare förstås som en anomali i kulturella klassifikationssystem, det vill säga företeelser som hamnar mellan olika kategorier kan uppfattas som störande och till och med äckliga. Smuts kan med andra ord sägas hota en etablerad ordning och skapa obehagskänslor, och behöver därför hanteras rituellt. Inte minst gäller det smuts i form av kroppsliga utsöndringar som hamnat på ”fel plats” och som därför uppfattas som äckliga.

Föreställningar om äckel, smuts och obehag har dessutom beskrivits som historiskt föränderliga, vilket avspeglas i civilisationshistoriska texter som illustrerar den privatisering som skett vad gäller människors förhållningssätt till kropp och exkrementer (Norbert Elias 1989; Frykman & Löfgren 1979; se även Duerr 1994). Tidigare var kollektiva dass ingen ovanlighet, men med civilisationsprocessen har dessa ersatts av privata rum där människor ostört kan utföra sina behov. Att ta del av andras kroppslighet har blivit både äckligt och omoraliskt. Det har därutöver blivit allt viktigare att dra gränser mellan natur och kultur, och här fungerar moderna toaletter som centrala redskap, eftersom de gör det möjligt att med enkel handrörelse spola bort en obehaglig natur.

Äckel är som antydde ovan nära förbundet med moraliska föreställningar. Det gäller bland annat i förhållande till sexualitet, där

homosexualitet har beskrivits som både äckligt och moraliskt förkastligt, till exempel med stöd av socialkonservativa värderingar (Terrizzi, Shook & Ventis 2010). Detta visar att äckel i vid mening är relaterat till principer för in- respektive exkludering. I konflikt-situationer är det inte ovanligt att fienden skildras som äckliga, omänskliga och djuriska. Koloniala och krigiska erövringar har på liknande sätt legitimerats genom att ursprungsbefolkningar förknippats med avföring, smuts och äckel. Som Anderson (1995) och Schapper (2012) skriver har amerikanska kolonialister respektive soldater använt sig av begrepp relaterade till avföring och djuriskhet för att upprätta gränser mot lokalbefolkningar på Filippinerna såväl som i Vietnam (se även Inglis 2002).

För att människor ska kunna hantera företeelser som är förknippade med äckel och obehag kan de behöva laddas om med mer neutrala betydelser. Detta framkommer i en studie av Mohr (2016), som handlar om spermabankar i Danmark, och hur bland annat lab-personal använder ”containment practices” för att omvandla frånstötande sperma till en hanterbar reproduktiv vätska. Smuts i form av avföring har också använts i politiska syften. Vid fångupproret på Nordirland i slutet av 1970-talet smetade fångarna avföring på cellernas väggar som en protest mot hur de blev behandlade (Feldman 1991). Det äckliga i protesten var en central del av den uppmärksamhet som den fick.

Ur ett fenomenologiskt perspektiv kan äckel förstås som relaterat till individens direkta upplevelse av någonting osmakligt, motbjudande eller vämjeligt. Känslor av äckel har dock också en mer rationell funktion som går ut på att skydda och vidmakthålla jaget (Miller 2004). Exempelvis kan sådana känslor bidra till att individen undviker att äta det som är skadligt eller till och med livshotande. Äckelkänslor är således nära förknippade med risker, faror och hot; de varnar för sådant som representerar någonting farofyllt. Äckel bidrar i linje med detta till individens självuppfattning, att upprätthålla gränsen mellan jaget och den omgivande världen (jfr Miller 2004).

Med utgångspunkt i ovanstående genomgång uppfattar jag äckel som kontextuellt beroende och som socialt och kulturellt föränderligt. Äckel kan vidare ses som centralt för organiserandet av betydelser (av vad en toalett är) och för kroppsliga praktiker, speciellt distansnerande sådana. Dessutom fungerar äckel som en ”resurs” i processer av in- och exkludering.

Tillvägagångssätt

Textens huvudmaterial baseras på intervjuer med 11 personer som städar eller har städlat toaletter professionellt på olika platser och i olika sammanhang. Medan vissa har städlat ett fåtal toaletter per dag, har andra ansvarat för upp emot ett 40-tal. Sju av de intervjuade är kvinnor och fyra män, och deras ålder ligger mellan 20 år och knappt 50. Samtliga gav sitt samtycke till att medverka i intervjuundersökningen. Av etiska skäl är alla eventuella person- och företagsnamn fingerade.

Texten bygger också på mediematerial. Med hjälp av databasen retriever.nu gjordes först en översiktlig sökning på ”offentliga toaletter” och den resulterade i drygt 12 000 träffar. Efter ett antal slumpmässiga nedslag i dessa gjorde en ny sökning under ett års tid, mellan maj 2018 och maj 2019. Den gav 845 träffar. Det är främst från den sökningen som material har hämtats till denna text. Utöver detta har observationer gjorts på offentliga toaletter, till exempel på flygplatser, träningsanläggningar och busstationer. Visst nätmaterial används för att ytterligare illustrera resonemang, men baseras inte på någon systematisk sökning. Valet av just offentliga toaletter motiveras med att de är omdiskuterade inrättningar och att de möjliggör observationer av människors beteenden på ett annat sätt än privata toaletter.

Analytiskt har jag fokuserat på de betydelser som intervjupersoner och medier tillskriver toaletter. Jag har organiserat dessa betydelser utifrån mer övergripande teman, såsom toaletten som en riskfylld plats. Slutligen har jag identifierat logiker i både de betydelser som

tillskrivs toaletter och de teman som organiserar dessa betydelser. En central sådan logik centreras just kring äckel.

Ur ett källkritiskt perspektiv kan noteras att den samstämmighet som generellt råder kring offentliga toaletters äcklighet kan kopplas till äcklets tvingande karaktär. För att inte själva förknippas med äckel kan det för intervjupersonerna vara mer eller mindre nödvändigt att ta avstånd från offentliga toaletter. Men som kommer att framgå är detta inte alltid fallet.

Teoretisk inspiration hämtas från ett diskursteoretiskt logikperspektiv som fokuserar på relationer mellan fenomen eller identiteter (Laclau & Mouffe 1985; Glynos 2008). En logik kan beskrivas som en organiserande princip möjlig att identifiera i olika praktiker och diskurser. Enligt Glynos & Howarth (2007) ska en logik inte ses som en kausal lag, utan "...the logic of a practice comprises the rules or grammar of the practice, as well as the conditions which make the practice both possible and vulnerable" (Glynos & Howarth 2007, 136). Författarna illustrerar detta med hänvisning till Laclau (2000) och med hjälp av schackspel som de menar kännetecknas av en viss grammatik och styrs av grundläggande regler.

Logiker kan vidare, enligt Glynos & Howarth (2007), förstås eller analyseras utifrån tre olika dimensioner. En analys utifrån en social dimension visar på sociala regler och normer som kännetecknar en viss praktik, det vill säga den illustrerar hur en verksamhet eller en praktik vanligtvis är utformad när ingen särskilt händer. En undersökning utifrån en politisk dimension visar på hur praktiker utmanas och förändras, medan en fantasmatisk analys kan illustrera relationen mellan subjektiva erfarenheter och sociala regler. Här är det intressant att undersöka hur individer fångas upp eller dras in i praktiker, vad det är som gör dem lockande. Jag kommer i första hand att fokusera sociala och fantasmatiska aspekter av äckel. Till detta kan läggas två generella logiker, "logic of difference" och "logic of equivalence". Den förstnämnda resulterar i uppdelningar mellan ett "vi" och ett "dom", medan den senare refererar till processer där oppositionella positioner temporärt ersätts av en gemensam identitet (Laclau 2005).

Toaletter som äckliga och riskfyllda inrättningar

Ett återkommande tema i både intervju- och mediematerialet är att offentliga toaletter utgör äckliga och obehagliga platser. De beskrivs också som riskfyllda, inte minst med hänvisning till bristfällig städning och tidigare gästers ”missbruk” av toaletten. De intervjuade berättade om vidriga toaletter som de stött på både i sitt yrke som lokalvårdare och som privatpersoner. Här samsades berättelser om fränstötande toaletter som de besökt under utlandsvistelser med obehagliga toalettminnen på hemmaplan. En av de intervjuade beskrev en ovanligt obehaglig semioffentlig toalett på ett hotell:

Skit i hela toastolen, typ damm från folks underkläder som kletas fast på ringen och som man måste gnugga hårt för att få bort. När det inte har städats på några dagar, piss på insidan av ringen blir äckligt ganska fort. Det börjar lukta ganska mycket (IP 2).

Här framgår att tidsaspekten är avgörande för toaletters grad av äcklighet. Damm kletas fast och lukten förvärras med tiden. En annan intervjuperson hade obehagliga minnen från städning i studentkorridorer:

... de är riktigt vidriga. [...] Och det är en kombination av att de är jättedåligt utformade med gamla slitna golv, där smutsen är ingrodd, till och med toalettstolarna, där är det så här ingrott kiss, toalettringarna menar jag, och toalettstolarna är lite halvtrasiga, och gamla duschar, där man drar dörrarna liksom (IP 3).

Det här utdraget visar att förslitning och förfall spelar en avgörande roll för hur toaletter upplevs. Olika faktorer gemensamt, såsom ingrodda lämningar, gammal och trasig inredning tillsammans med försvårad eller utebliven städning, bidrar till obehaget. Eller med andra ord, det tycks som om kombinationen av olika tecken på nedbrytning av en på förhand kategoriserad inrättning förstärker upplevelsen av vidrighet. Detta samtidigt som smutsens materialitet uppfattas som allt mer motsträvig och obehaglig ju längre tid den har befunnit sig på golv, väggar och artefakter.

Ett annat tema i berättelserna är toalettgäster som anses ha betett sig beklagansvärt. En av de intervjuade berättade om en källartoalett som hon skulle städa och som en gäst just hade lämnat. Lukten var mycket obehaglig, påpekade hon, och insåg snart anledningen när hon skulle tömma papperskorgen i städvagnen. Gästen hade bajsat i papperskorgen och bara sporadiskt täckt över sina lämningar med lite papper. Detta framstod som mycket äckligt och som något som lokalvårdaren hade svårt för att hantera: "...det var det absolut vidrigaste jag varit med om. Jag brukar inte tycka att det är äckligt att städa toaletter, men där höll jag på att spy" (IP 3). Känslorna av obehag och äckel förstärktes av att handlingen framstod som obegriplig. Vad var syftet med att bajsas i papperskorgen egentligen? Vad ville han uppnå? Den här berättelsen visar i linje med Mary Douglas (2002) teser att plats är en central fråga för när äckelkänslor väcks till liv. Även om bajs i toalettstolen kan vara otrevligt, blir det mycket värre när bajs har placerats på fel plats, det vill säga i papperskorgen. Det framgår också av berättelsen att själva det fysiska hanterandet av avfallet bidrog till obehaget, eftersom en önskad distans till smutsen därmed inte gick att upprätthålla. Mer om det under nästa rubrik.

Att hantera äckliga och riskfyllda inrättningar

För att kunna hantera och bemästra offentliga toaletter som äckliga inrättningar utvecklar toalettbesökare vissa specifika handgrepp. Detta för att undkomma närkontakt med det som upplevs som fränstötande. Jag vill här behandla dessa handgrepp som organiserade av en social distanseringslogik, en logik som innefattar de regler, normer och förväntningar (jfr Glynos & Howarth 2007; Glynos 2008) som kan knytas till toalettpraktiker och som är kopplad till föreställningar om äckel. Distanseringslogiken genomsyrar materialet i stort och avgör således hur människor regelmässigt förhåller sig till och agerar på toaletter. Äckel tycks forma i princip varje moment av ett besök på en offentlig toalett, i den meningen att det handlar om att förskjuta det äckliga, både mentalt och materiellt, bort från den egna personen. Distanseringslogiken handlar med

andra ord om att skapa avstånd mellan jaget och det som uppfattas som äckligt (jfr McGinn 2011).

Förutom att äckligheten i sig är tillräcklig för att motivera distansering, handlar det också om att ”det äckliga” är förknippat med risker, faror och hot (Miller 2004), till exempel att det relateras till för ögat icke synliga farligheter såsom bakterier och virus. De intervjuade berättar ingående om hur de går tillväga för att så långt som möjligt undvika att beröra några ytor eller föremål med vare sig händer eller andra kroppsdelar. Ofta har toalettbesöket en rituell karaktär, där samma beteende upprepas gång på gång (jfr Bichard, Hanson & Greed 2008). Ritualiseringen utgör ett sätt att minska risken för obehagliga överraskningar och att säkerställa distanseringen. Distanseringen och ritualiseringen kan dock som visas nedan komma till uttryck på olika sätt beroende på om intervjupersonerna berättar om sina personliga eller yrkesmässiga förhållningssätt till toaletter, men i båda fallen handlar det om att tillämpa ungefär samma handlingar gång på gång. Jag börjar med de personliga strategierna.

Personliga strategier

Jag tycker att det är rätt äckligt med offentliga toaletter om jag måste besöka den själv, jag tar helst inte i handtagen och tycker bara att det är en äcklig upplevelse liksom (IP 3).

Att undvika vidröra handtag och liknande är ett vanligt tillvägagångssätt för de intervjuade. Att hovra är en annan vanlig distanseringsteknik. Den innebär att undvika att beröra toalettstolen med bakkdelen. Konkret kan det helt enkelt handla om att stå med böjda ben och göra sina behov med rumpan några centimeter ovanför sitsen. En av de intervjuade berättade att hon vid ett tillfälle, då det var stopp i toalettstolen, kissade i pissoaren. Då undvek hon också att komma i fysisk kontakt med någonting överhuvudtaget.

Andra varianter är att lägga toalettpapper på sitsen för att undvika direkt beröring eller att sitta på händerna, och där händerna skyddas med toalettpapper (jfr Bichard, Hanson & Greed 2008). Intervjupersonerna berättade också att de använde papper och annat

som skydd när de vidrörde vattenkranen, spolknappen och belysningsknappen:

Har jag en tröja så tar jag den och när jag ska gå ut från toaletten och det finns pappershanddukar så använder jag dem, eller om jag har med mig någonting i väskan så kan jag använda det också (IP 3).

Även personliga tillhörigheter skyddas från beröring med förmodat äckliga ytor. En person berättade att hon inte ställer väskan på golvet eftersom den då kan bli nedsmutsad. Väskan tycks med andra ord vara så nära förknippad med det egna jaget att den eventuella smuts som riskerar att förorena väskan också drabbar personen i fråga. I nödfall kan distanseringen ske enbart i efterhand, genom en noggrann tvättning av händerna eller tillhörigheterna.

Äckel som distanseringslogik kan med stöd av Menninghaus (2003) även beskrivas i termer av att det är en fråga om oönskad närhet, eller oönskad kontakt. Det äckliga representerar just någonting icke önskvärt, speciellt om det kommer (för) nära inpå individen och dennes sinnesförmålor. Detta gäller huden, men även syn, hörsel, smak och lukt (McGinn 2011). De kroppsljud som uppstår vid toalettbesök kan uppfattas som äckliga. En av intervjupersonerna berättade att hon helst inte vill höra vad andra gör på toaletter, eftersom det är osmakligt och obehagligt. Det låter alldeles för högt, påpekade hon, och antydde att det privata kommer alltför nära inpå och blir alltför påträngande. Kroppsljud kan även vara förknippade med skam och att ge ifrån sig sådana uppfattades av de intervjuade som genant. Därför använde de tekniker som att kissa mot porslinet och spola upprepade gånger för att ingen utomstående skulle kunna höra vad de sysslade med.

Vid sidan av obehagliga toalett ljud beskrev de intervjuade luktupplevelser på toaletter som ytterst obehagliga och äckliga. Det tycks som om lukterna upphäver ett nödvändigt avstånd mellan individen och ”de andra”. Att på en toalett känna lukten av andra människors kroppar tycks handla om att komma dessa människor alltför nära in på livet; att andas in lukten av andra blir nästan som att

inhalera personerna i fråga. Detta förvärras menade de intervjuade om toalettbesökare har försökt dölja lukten med parfym, eftersom man då inte vet vad som göms bakom parfymdoften. Lukten från parfym tycks skapa en falsk trygghet i relation till det äckliga.

Tillsammans med lukter beskrivs synliga och ”kännbara” lämningar på toaletter som mycket otrevliga. De intervjuade förvånas över att gäster så ogenerat lämnar spår efter sig i toalettstolen.

...och jag vet inte varför, men vissa kan ju verkligen inte bete sig, eller om man har bajsat, det är ju väldigt svårt tydligen att ta bort det själv med en toaborste (IP 5).

Äckel kan också tillskrivas en historisk dimension, eftersom det centrala för toalettbesökaren är vad toaletten tidigare har varit utsatt för, av andra besökare, eller inte utsatts för av lokalvårdare, det vill säga en noggrann rengöring. Här blir sinnesintrycken centrala för att kunna läsa av toaletten och bedöma om den kan fungera som en ”legitim” plats för utförandet av mänskliga behov. Synliga spår och kraftiga lukter av tidigare toalettgäster kan innebära att den nödiga omedelbart vänder i dörren, vilket de intervjuade vittnade om. Det blir helt enkelt för äckligt och obehagligt, eller till och med riskfyllt, att besöka inrättningen. En annan strategi för att skapa distans till tidigare besökare är att vädra toaletten. Eftersom många offentliga toaletter saknar fönster sker detta – som jag observerade på en träningsanläggning – genom att besökaren svänger dörren fram och tillbaka för att på så sätt få luften att cirkulera inne på toaletten.

Äckel är inte bara kopplat till avståndstagande och den spontana reaktionen av att säga stopp eller nej, utan också omöjligheten i att inte säga stopp eller nej (jfr Menninghaus 2003). Toaletter som uppfattas som påtagligt äckliga blir i linje med detta otänkbara att använda. De intervjuade berättade att det finns en gräns där de omöjligtvis kan använda en offentlig toalett och det är just när den upplevs som alltför äcklig och oren. En intervjuperson betonade att hon hellre skulle göra sina behov i en gränd än att uppsöka en offentlig toalett, speciellt en nedsmutsad sådan. Det beskrivs som i

princip fysiskt och kognitivt oöverstigit att ta sig in på en äcklig toalett.

Distanseringen till ”det äckliga” kan också ske genom icke-handling, till exempel genom att besökaren undviker att spola och på så sätt slipper vidröra en förmodat nedsmutsad spolknapp (jfr Schapper 2012). Ett annat exempel är att toalettgäster inte plockar upp tappade pappershanddukar från golvet och lägger dem i papperskorgen. På så sätt undviker besökaren att komma i närkontakt med det som uppfattas som kontaminerat. De intervjuade berättade att det är mer regel än undantag att använda pappershanddukar (medvetet) har kastats på golvet. Detta är uppenbart på tåg, där handdukarna ska tryckas in genom en lucka under tvättstället, eller på toaletter där det finns papperskorgar med lock: ”För att folk vill inte ta i dem, för att, oftast är äckligt, ja, det blir äckligt snabbt” (IP 10).

För att inte behöva lyfta på locket eller vidröra en lucka släpper gästerna helt sonika handdukarna på golvet. Detta kan också förstås i termer av ansvarsöverföring (jfr Sennett 1999), det vill säga med hänvisning till att toaletter är äckliga kan den enskilde urskulda sitt agerande att inte ta ansvar för det tillstånd i vilket toaletten lämnas efter ett besök. Äckel kan som sagt rättfärdiga icke handling; genom att förstå ett föremål som äckligt eller en företeelse som motbjudande framstår det som legitimt eller kanske till och med nödvändigt att inte befatta sig med detta eller denna.

Professionella strategier

I yrkesrollen beskriver de intervjuade ett något annorlunda förhållningssätt till toaletter och speciellt äckliga sådana. Efter flera års arbete som lokalvårdare – vissa hade också fått en kortare utbildning – har majoriteten av de intervjuade uppnått ett slags immunitet mot smutsiga toaletter. Det har blivit rutin att ta hand om andras skit som en intervjuperson uttryckte saken. En annan ansåg att offentliga toaletter i princip alltid är äckliga, men påpekade också att hon inte alls tänkte på det när hon arbetade, ”det är bortkopplat på något sätt” (IP 3). Samtidigt ger vissa intervjupersoner uttryck

för en viss ambivalens här. De berättar om intorkat bajs på golv och väggar, om spyor och andra obehagligheter som de trots mycket erfarenhet har svårt för att hantera. Även lukter och för mycket papper kan utgöra störningsmoment:

När jag städar i mitt jobb så är det få gånger som jag tycker det är äckligt, men lukter det kan verkligen framkalla äckelkänsla. [...] Om man tänker på det så borde det inte vara en speciellt äcklig grej att det är papper på golvet, men det ökar verkligen intrycket av att det är äckligt. Och överfull papperskorg, också (IP 3).

Här blir pappret en anomali (jfr Douglas 2002); placeringen på golvet innebär att det befinner sig på fel plats, vilket skapar obehagskänslor. Städarefarenheter kan också vara en anledning till att inte själv nyttja offentliga toaletter: ”För att jag har liksom städat toaletter själv så jag vet ju hur jävla skitigt, äckligt och snuskigt det kan vara” (IP 6). Men trots eller på grund av dessa exempel på ett ambivalent förhållande till toaletter är det centralt för intervju-personerna som professionella städare att utveckla tekniker för att kunna hantera det äckliga. Ritualiserade städtekniker fungerar som en distanseringsstrategi eller som ett slags ”containment practices” (Mohr 2016). Genom vissa elaborerade tekniker omvandlas den äckliga toaletten till ett ”neutralt” och mer hanterbart objekt. Med andra ord, genom att rengöringen görs till ett rituellt mekaniskt arbete, där det kort sagt handlar om att få saker och ting gjorda, transformeras således toaletten till någonting som inte engagerar lokalvårdarna emotionellt. Sådana strategier beskrivs i termer av ”uppifrån och ned”, och ”inifrån och ut”: ”...vi städar uppifrån och ner så att säga. [...] När vi moppar golvet så börjar vi inifrån och går utåt” (IP 4).

Rituella städstrategier tillsammans med bland annat handskar, trasor och annan utrustning (åter)upprättar således den nödvändiga distansen till ”besudlade” toaletter: handskar och trasor är inte bara praktiskt motiverade, de utgör också skydd mot smutsen (och toaletten) som både symbolisk och materiell företeelse. Detta samtidigt som de (och städningen generellt) bidrar till att toaletten – i dess rengjorda form – kan återladdas som mer ofarligt kulturellt

objekt i ett etablerat klassifikationssystem baserat på en uppdelning i natur och kultur.

Social distansering

På ett övergripande plan kan toalettpraktiker förstås som genomsyrade av "logic of equivalence", eftersom människor generellt förernas av likartade fysiologiska behov och eftersom många offentliga toaletter (i Sverige) är uppbyggda på likartade sätt. Toalettpraktiker har ur det perspektivet en enande funktion. Däremot kan äckel som logik förstås i termer av "logic of difference" som upprättar ett "vi" och ett "dom" baserat på ett socialt skillnadsgörande mellan lokalvårdare och toalettgäster. Av berättelserna framgår att lokalvårdarna ofta behandlas som mer eller mindre "osynliga", eftersom de helt enkelt nonchaleras av toalettbesökare. En förklaring till detta är att allmänna toaletter utgör platser där det privata och offentliga möts, och där lokalvårdaren i sin professionella status indirekt kommer nära gästernas intima praktiker. På grundval att denna hotande närhet skapar gästerna distans till lokalvårdarna genom att helt enkelt ignorera dem.

Enligt en annan tolkning upprättar toalettgäster distans till lokalvårdarna som om vore de kontaminerade av toaletternas äcklighet. Här finns paralleller till en studie av Marciniak (2008) som illustrerar hur hemhjälsarbetande immigrantkvinnor associeras med "smuts" och fråntas på så sätt allt mänskligt värde (se även Lutz 2011; Ehrenreich & Hochschild 2003). Distanseringen från immigrantkvinnorna kan förstås i relation till såväl klass och etnicitet som kön. Utifrån samtliga kategorier är kvinnorna underordnade. För lokalvårdarnas del samverkar klass och kön med själva yrket. Lokalvårdare är ett kvinnligt lågstatusyrke och ett yrke förknippat med "smuts", vilket kan vara en förklaring till att vissa intervjupersoner berättade att de får ingen respons överhuvudtaget från gästerna, de blir helt ignorerade. I vissa stunder kunde detta kännas skönt, men också väldigt sorgligt (IP 10).

Distansering kan dessutom förstås i termer av den tidigare nämnda tendensen till ansvarsöverföring. Gästerna undkommer ansvar för toaletterna och sitt eget beteende om lokalvårdarna i första hand förstås som ”icke mänskliga”; de är till för att rengöra toaletter och saknar i övrigt något värde. Med andra ord, genom att negligera lokalvårdarna så svär sig toalettgästerna fria från något som helst ansvar för såväl toaletternas ”status” som lokalvårdarnas upplevelser, känslor och arbetsinsats.

Distanserande teknologier

Distanseringslogiken avspeglas i de sentida teknologier som har utvecklats för toaletter. Som nämndes tidigare kan den moderna toaletten i sig ses som ett distanseringsredskap genom att den gör det möjligt att med ett enkelt handgrepp avlägsna det som uppfattas som äckligt och obehagligt. Med Gramignas (2013) ord kan toaletten förstås som ett gränsobjekt där skillnader mellan natur och kultur säkerställs. I jämförelse med äldre dass eller avträden, där exkrementerna var fullt synliga under själva sittöppningen, kan dagens toalettbesökare även spola under själva akten och på så sätt inte alls behöva se eller känna lukten av sina lämningar. Men teknologin har utvecklats längre än så. I mediematerialet berättas om olika typer av automatiserade toaletter, till exempel så kallade supertoaletter (Persson 2019), och toaletter utrustade med spol- och torkfunktioner som gör att toalettbesökaren knappt behöver vidröra sin egen kropp. Tvgkning sker automatiskt. Det berättas också om självrengörande toaletter (Majlard 2019) som bland annat innebär att toalettgolven rengörs automatiskt med jämna mellanrum. Elektriska tvålautomater har en liknande funktion, eftersom besökaren inte behöver vidröra någon del av automaten. Det är tillräckligt att hålla handen under den för att komma åt lite tvål. På så sätt behöver inte besökaren riskera att få någonting ”äckligt” i handen som har tillhört tidigare toalettgäster. Denna risk undanröjs också av automatiserade tvättställ. På liknande sätt som med tvålautomater räcker det att föra handen under kranen för att vattnet ska slås på för en kort stund.

Den här typen av teknologier på toaletter innebär enligt Braverman (2010) en minikontroll av människors beteenden. I linje med detta hävdar Molotch (2010) att toaletters materiella utformning, till exempel att de är utrustade med tvålautomater, reglerar hur människor faktiskt kan bete sig på en toalett. Teknologin kan också förstås som uppfordrande; eftersom den medför att besökare inte riskerar att behöva vidröra någonting äckligt, har de inget att ”skylla på” för att undkomma det implicita kravet på att till exempel tvätta händerna efter ett toalettbesök.

Med stöd av Braverman och Molotch går det således att sluta sig till att teknologerna utgör en del av distanseringslogiken genom att de bidrar till att ett avstånd upprättas mellan å ena sidan toalettbesökaren och å den andra det (förmodade) äckliga och obehagliga (som kan handla om såväl exkrementer som bakterier och andra människor). Men automatiserade toaletter undanröjer inte bara risken för direktkontakt med den smuts som är förknippad med själva toalettbesöket, utan de har en vidare funktion. Genom att golven sköljs med jämna mellanrum städar man också bort ”smuts” i form av potentiella hemlösa som vill använda offentliga toaletter för övernattning. En teknologi som tillkommit med syftet att skapa distans till äckel bidrar således till att samhället kan göra sig av med oönskade besökare i form av offentligt fattiga. Teknologin kan med andra ord sägas reproducera klassamhället, där de som befinner sig längst ned på samhällsstegen rent fysiskt tvingas bort från en av de få fristäder som finns tillgängliga, vilket är en åtgärd som också förstärker en redan prekär livssituation.

Det motsägelsefulla

Distansering och avståndstagande är således centrala aspekter av talet om och praktikerna kring det äckliga. Men materialet uppvisar också tendenser till det motsatta, att intervjupersonerna fascinerats av och dras till äckliga toaletter. Med detta menar jag att det finns en lockelse i det som uppfattas som äckligt, vilket också de intervjuade gärna förmedlar. Något långsökt skulle kunna hävdas

att äckel inte bara skapar distans, utan också närhet, i alla fall i en ofarlig narrativ form. Samtliga intervjupersoner kunde ingående redogöra för äckliga toaletter och hur de själva reagerade känslomässigt på dessa:

Jag vet, det är ett skräckexempel, en gång när jag, vi skulle städa toaletterna och öppnade dörren och så är det spytt överallt, alltså det var spya överallt. Jag sa åt min arbetskollega, du måste ta det här för jag kommer typ spy ner det här ännu mer (IP 6).

Kelly (2011) menar att äckelkänslor påminner om de känslor som uppstår när människor möter verkliga faror samtidigt som de undkommer de negativa konsekvenser som den typen av situationer är förknippade med. En parallell kan vara den lockelse som en del finner i skräckfilmer, att kunna bli skrämmd och samtidigt vara trygg (Danielsson 2006). Men det finns dessutom en fantasmatisk dimension i att berätta om händelser som är häpnadsväckande. Jag syftar inte på att berättandet om äckel speglar ”a beatific side of fantasies” (e.g. Glynos, 2001; Glynos & Howarth, 2007; Stavrakakis, 1999; Žižek, 1998), det vill säga att det utlovar ”a fullness to come” bara rätt åtgärder vidtas, utan att berättandet om ”the horrific” utgör en praktik som i sig lockar, fångar eller drar in subjekt. Att berätta om hemska, obehagliga eller äckliga företeelser är ingenting nytt, men berättelser om extraordinära toaletter representerar en bärkraftig kulturell resurs, bland annat i relation till den moderna tidens hygienism som innebär att smuts inte bara anses vara otrevligt, utan även omoraliskt. Hygienismen med alla dess tillhörande renlighetspraktiker utgör med andra ord en tacksam fond mot vilken äckliga toalettberättelser blir extra laddade och betydelsebärande.

En sökning på Internet med orden ”disgusting toilets” och ”disgusting bathrooms” ger relativt många träffar (21 700 respektive 163 000 (2021.12.03)) och bakom många av dessa gömmer sig ett gediget bildmaterial som visar på fascinationen inför toaletter i tämligen dåligt skick. Det finns även Youtube-filmer på samma tema. Det tycks som om producenterna konkurrerar om att på bild och film offentliggöra de mest uppseendeväckande toaletterna. Paralleller finns till andra samtida mediala företeelser, till exempel

TV-program som ”My 600-Lb. Life”, som handlar om gravt överviktiga personer, och ”Body Bizarre”, där man visar upp människor med mer eller mindre deformerade kroppar. I en sådan medial kontext blir bilder och filmer på äckliga toaletter ingen udda företeelse, och samtidigt som de bekräftar vikten av hygieniska praktiker utgör de ett viktigt inslag på uppmärksamhetens marknad.

Denna marknad kan förstås i relation till vad som har kallats en ”experience economy” (Pine & Gilmore 2011 [1999]) eller en upplevelseindustri (Gustafsson 2008). Kännetecknande för denna är att upplevelser utgör ett betydelsefullt kapital, inte minst på sociala medier där människor samlar på, kommunicerar och vinner uppmärksamhetspoängar på extraordinära upplevelser. Att skapa och förmedla upplevelser är centralt i identitetsskapande processer såväl som kommersiellt gångbart. Med andra ord, att kunna berätta om extraordinära upplevelser, till exempel av äckliga toaletter, utgör således en tillgång på en marknad där olika aktörer konkurrerar om utrymme. Det är också i relation till den förväntade och önskvärda distansen till ”det äckliga” som ingående berättelser om detsamma blir betydelsebärande.

Ett digitalt och teknologiskt inriktat samhälle får således olika betydelser i relation till äckel. Samtidigt som det bidrar till att skapa distans till obehagligheter, kan distansen i sig bidra till en fascination inför ”det äckliga”, inte minst i form av offentliga toaletter. Äcklets ambivalenta karaktär kan med andra ord ses som en effekt av en ökad distansering.

Några sammanfattande ord

Äckel har i denna text beskrivits i termer av en distanseringslogik, vilken syftar på att distansering är centralt både för hur toalettbesökare talade om och agerade på toaletter. Det handlar helt enkelt om att upprätta avstånd mellan det äckliga och jaget, vilket sker med hjälp av olika distanseringsstrategier, till exempel genom att stå med fötterna på toalettstolen under själva akten. Distansering kännetecknar också nutidens toalettteknologier. Genom bland annat

tvåautomater och fotocellsstyrda vattenkranar slipper toalettgäster komma i kontakt med ytor som andra kan ha vidrört. Självrengörande toaletter ser till att hålla oönskade besökare på avstånd. Äckel fungerar även socialt och upprättar en distans mellan toalettgäster och lokalvårdare på ett sådant sätt att den förstnämnda gruppen undkom ansvar för sitt eget toalett beteende. Materialet uppvisar dock vissa motsägelser, eftersom det äckliga också visade sig vara fascinerande. Intervjupersoner förmedlade gärna sina erfarenheter av synnerligen äckliga toaletter, vilket kan kopplas till dagens digitaliserade upplevelsesamhälle. Här utgör dock distanseringslogiken en viktig förutsättning för fascinationen inför det äckliga; det är mot bakgrund av denna som berättelser om ”det äckliga” blir betydelsebärande.

Referenser

- Anderson, Warwick 1995. “Excremental colonialism: Public health and the politics of pollution”. *Critical Inquiry*, 21(3), pp. 640–69.
- Bichard, Jo-Anne, Hanson, Julianne & Greed, Clara 2008. “Please Wash Your Hands”. *The Senses and Society*, 3(1), pp. 79–84.
<https://doi.org/10.2752/174589308X266489>
- Braverman, Irus 2010. Potty Training. Nonhuman Inspection in Public Washrooms. In: Molotch, Harvey & Norén, Laura, (eds), *Toilet. Public Restrooms and the Politics of Sharing*. New York University Press.
- Danielsson, Jonas 2006. *Skräckskönt. Om kärleken till groteska filmer. En etnologisk studie*. Umeå: h:ström.
- Douglas, Mary 2002 [1966]. *Purity and danger. An analysis of concept of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Duerr, Hans Peter 1994. *Myten om civilisationsprocessen. Nakenhet och skam*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Ehrenreich, Barbara & Hochschild, Arlie Russel (red) 2003. *Global Women. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan/Owl Books.
- Elias, Norbert 1989. *Sedernas historia*. Stockholm: Atlantis.

- Feldman, Allen 1991. *Formations of violence. The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups.
- Glynos, Jason & Howarth, David 2007. *Logics of critical explanation in social and political theory*. New York: Routledge.
- Glynos, Jason 2008. "Ideological fantasy at work". *Journal of Political Ideologies*, 13(3), pp. 275–296.
<https://doi.org/10.1080/13569310802376961>
- Glynos Jason 2001. "The grip of ideology: A Lacanian approach to the theory of ideology". *Journal of Political Ideologies* 6(2), pp. 191–214.
DOI:10.1080/13569310125440
- Gramigna, Remo 2013. "Toilet cultures: boundaries, dirt and disgust". In: Kannike, Anu & Laviolette, Patrick (eds), *Things in Culture, Culture in Things*, University of Tartu Press.
- Gustafsson, Niklas 2008. *Upplevelseindustri – Marknadens logik och organisatoriska förutsättningar. En teoretisk genomgång av sektorns grundläggande struktur*. Institutet för tillväxtpolitiska studier.
- Inglis, David 2002. "Dirt and denigration: The faecal imagery and rhetorics of abuse". *Postcolonial Studies*, 5(2), pp. 207–21.
- Kelly, Daniel 2011. *Yuck! The Nature and Moral Significance of Disgust*. Cambridge & London: The MIT Press.
- Kolnai, Aurel 2004. *On Disgust*. In: Smith, Barry & Korsmeyer, Carolyn (eds). Chicago and La Salle, Ill.: Open Court. Originally published in German in 1929.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantalle, 1985. *Hegemony and socialist strategy: toward a radical democratic politics*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto 2000. 'Identity and Hegemony', in J. Butler *et al.* (eds) *Contingency, Hegemony, Universality*, London: Verso.
- Laclau, Ernesto 2005. *On populist reason*. London & New York: Verso.
- Lutz, Helma 2011. *The New Maids. Transnational Women and the Care Economy*. London and New York: Zed Books.
- Majlard, Jan 2019. Stadens toaletter blev 20 miljoner dyrare. *Svenska Dagbladet*, 190130.

- Marciniak, Katarzyna 2008. "Foreign Women and Toilets". *Feminist Media Studies*, 8(4): 337–356.
<https://doi.org/10.1080/14680770802420279>
- McGinn, Colin 2011. *The Meaning of Disgust*. Oxford University Press.
- Menninghaus, Winfried 2003. *Disgust. The Theory and History of a Strong Sensation*. Albany: State University of New York Press.
- Mohr, Sebastian 2016. "Containing Sperm — Managing Legitimacy: Lust, Disgust, and Hybridity at Danish Sperm Banks". *Journal of Contemporary Ethnography*, 45(3), pp. 319–342.
<https://doi.org/10.1177/0891241614558517>
- Molotch, Harvey 2010. "Introduction. Learning from the Loo". In: Molotch, Harvey & Norén, Laura, (eds.), 2010. *Toilet. Public Restrooms and the Politics of Sharing*. New York University Press.
- Miller, Susan B. 2004. *Disgust. The gatekeeper emotion*. London: The Analytic Press.
- Persson, Ida 2019. Så äckliga är stans supertoaletter. *Mitt i Södermalm*, 190212.
- Pine, Joseph B. and Gilmore, James H. 2011 [1999]. *The Experience Economy*. Harvard Business Review Press.
- Schapper, Jan 2012. "The writing is on the wall: the text(ure) of women's toilets in Australia". *Gender, Place & Culture*, 19(4) pp. 494–517.
<https://doi.org/10.1080/0966369X.2011.610094>
- Sennett, Richard 1999. *När karaktären krackelerar. Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya kapitalismen*. Stockholm: Atlas.
- Stavrakakis, Yannis 1999. *Lacan and the Political*. London: Routledge.
- Terrizzi, John A., Shook, Natalies J. & Ventis, Larry 2010. "Disgust: A predictor of social conservatism and prejudicial attitudes toward homosexuals". *Personality and Individual Differences*, 49(6), pp. 587–592. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.24>
- Žižek, Slavoj 1998. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.

Summary

This paper is about what disgust means for how people talk about and act in toilets. The overall purpose is to map and analyze meanings attributed to toilets, primarily public, but also semi-public, variants (semi-public are toilets that are publicly available under certain conditions, for example for guests at a restaurant). A more specific purpose is to investigate how disgust organizes these meanings as well as people's toilet practices.

The main material is based on interviews with 11 people who clean or have cleaned toilets professionally in different places and in different contexts, for example at shopping centers, companies, institutions and ships. The paper is also based on media material collected with the help of the database retriever.nu and a search on "public toilets". In addition, observations have been made in public toilets, such as at airports, training facilities and bus stations. Theoretically, the paper is based on a discourse-theoretical perspective that focuses on logics, i.e. organizing principles possible to identify in different practices and discourses.

According to the results, a cultural logic of disgust characterizes notions of toilets and toilet practices, which means that toilet visitors strive to distance themselves ritually, symbolically and practically from the materiality of the toilet. As an example, toilet visitors create distance to a presumed contaminated toilet seat by hovering, i.e. by performing their needs without touching the toilet seat with the buttocks. Non-contact technologies such as automatic soap dispensers fulfill a similar distancing function.

Keywords: discourse theory, logics, interviews, media, observations

Nyckelord: diskursteori, logik, intervjuer, medier, observationer